

"וְאִם מְזַבַּח אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה לְךָ" - "קרקע בתולה" לעבודת ה' על-פי חז"ל

טבוא

לפני שנבנה בית המקדש היו בני ישראל מקריבים בבמות. במה היא אתר המיועד להקרבת קרבנות. לאחר שנבנה הבית נאסרה העבודה בכל מקום אחר. הדעה המקובלת בדברי חז"ל היא, כי חורבן בית המקדש לא החזיר לקדמותו את היתר הבמות, וכלשון המשנה (זבחים יד, ח, וכן מגילה א, יא): "באו לירושלים – נאסרו הבמות, ולא היה להם עוד היתר".

הבנייה של הבמות מעלה את שאלת האבנים המתאימות למזבח ואת שאלת מיקומו של המזבח. על שאלת האבנים המתאימות כתבו רבים וביניהם פרידמן (תשס"ט) והתגובה של בן שלמה (תשס"ט) למאמרו של פרידמן, עיון בכתובים אלה מקיף את סוגיית האבן. יש לציין כי פרידמן כותב "לקחת אבנים מים המלח עונה על הדרישה ההלכתית לקחת אבנים ממקום שסביר להניח שיד אדם לא נגעה בו, וכך אכן עשינו" (הכוונה לאנשי מכוון המקדש).

השאלה שתידון כאן היא שאלת המיקום, האם בניית המקדש פסלה כל מקום אחר? או שקיומו של המקדש פוסל כל מקום אחר? ואזי כמובן מה היחס למקום שלא היה קיים בזמן בניית המקדש?

ביחס לברכת "משמני הארץ" אשר מברך יצחק את יעקב ולאחר מכן את עשו קראנו בפרק אחר בספר זה, שאפשר לפרש כי הברכה השנייה שניתנה לעשו מכוונת לשטח שלא היה קיים בזמן ברכה ראשונה ונוצר רק לאחר זמן. באופן דומה אפשר לומר כי בזמן בניית הבית נאסר כל מקום בעולם שהיה קיים, אך לא נאסרו לעתיד אזורים שלא היו קיימים.

גישה זו יכולה להסביר את הרציונל שעומד מאחורי דעתו של רבי יצחק בתלמוד הבבלי (מגילה י, א), אשר לפיה ההקרבה במקדש חוניו בימיו הנה לגיטימית אחרי חורבן בית המקדש בירושלים, מפני שחורבן המקדש השיב לקדמותו את היתר ההקרבה בבמות. יש אחרונים שסברו כי רבי יצחק חזר בו משמועתו, אולם הריטב"א כתב כי רבי יצחק סבר כי קדושת המקדש וירושלים לא קידשה לעתיד לבוא, וכי הוא לא חזר מסברתו וזה מה שהוא שמע מרבתי (בבלי ריטב"א למגילה ט). כל עוד המקדש קיים – ההקרבה בבית חוניו אסורה לכל הדעות. הרמב"ם כתב שאף שקדושת המקדש נותרה בעינה גם לאחר חורבנו, המקדיש לבית חוניו והקריב בבית חוניו – יצא ידי חובת ההקרבה (רמב"ם הלכות מעשה הקרבנות יד, ז). האם הרמב"ם מתכוון בכונה רק למקדש חוניו או לכל מקום?

רש"י במקום (מגילה י, א: דיבור המתחיל שמעתי שמקריבין בבית חוניו) מעלה ביחס למקדש חוניו את השאלה של טומאת ארץ העמים החלה על חלקי עולם שאינם ארץ

ישראל. אך גם לשאלה זו ימצא פתרון על-ידי הטיעון של אזור שלא היה קיים. שכן טומאת ארץ העמים באה לפי שיטה אחת עקב המבול (התוספות, נזיר נד, ב), ולכן אזור שלא היה קיים בזמן המבול לא טומא בטומאת ארץ העמים.

הסוגיה של קרבנות מחוץ למקדש משולבת בסוגיה האם לגויים מותר להעלות קרבן לה' בכל מקום, והאם לבני ישראל מותר ללמד את הנוכרים כיצד להקריב לה' אך אסור לעזור להם או להקריב בעבורם.

נהר רביתא

הגמרא במסכת חולין (ס, א) מספרת על שיחה שהייתה בין הקיסר הרומי לבין רבי יהושע בן חנניה (תנא, חי בישראל, בסוף ימי בית שני ולאחריו):

הקיסר: רוצה אני להכין סעודה לאלוקיכם.

ריב"ח: אינך יכול.

הקיסר: מדוע?

ריב"ח: מרובים הם חילותיו, ואין באפשרותך להכין סעודה לכולם.

הקיסר: אף על-פי כן אני רוצה להכין סעודה.

ריב"ח: לך והכן את הסעודה על גדת נהר רביתא,

ששם יש מקום רחב שיהיה בו מקום לחילותיו הרבים של האל

(כוונת רבי"ח הייתה למקום בו הרוח שלטת, רש"י שם).

בעקבות שיחה זו, מספרת הגמרא, טרח הקיסר בהכנת הסעודה שישה חודשי הקיץ ואז באה הרוח וטיטאה את כל ההכנות לים. טרח הקיסר שישה חודשים נוספים של חורף ואז בא מטר וסחף את כל ההכנות לים.

הקיסר: למה כל ההכנות שאני מכין הולכות לאיבוד.

ריב"ח: הרוח והמטר הם הם חילותיו של הקב"ה המנקים ושוטפים

לכבודו והם הקדימו לסעודה ואכלו את הסעודות.

הקיסר: אם כך כאשר המשרתים הפשוטים הם כה רבים שאכלו את שתי

הארוחות אין אני יכול להכין הארוחה לאלוקיכם.

דו-שיח זה מעלה את השאלות הבאות:

א. היכן נמצא נהר רביתא המוזכר בשיחה?

ב. האם כוונת הקיסר הייתה לארוחה פיזית של ממש או למקום שבו הוא יוכל להעלות קרבן לה'?

רבי יהושע בן חנניה השתתף בכל משלחות חכמי ישראל לרומי. סביר להניח שהכיר היטב את הנופים המקומיים הן ברומי והן בישראל. על-פי תיאור הגמרא נהר רבייתא נמצא באזור שבו הרוח ופעילות הים שולטות על עיצוב הנוף. סביר להניח שהנהר צריך להיות או בארץ ישראל או ברומי. איזה נהר בארץ ישראל או ברומי מושפע באופן בולט מפעילות הים ומן הרוח?

בארץ ישראל לא נמצא נהר העונה על דרישות של מוצא לים שיש בו גם פעילות רוח חזקה וגם זרימה חזקה לים (הנחלים הדרומיים הם נחלי אכזב, והצפוניים, פרט לקישון הנמצא במפרץ ולכן מוגן באופן יחסי, הם בעלי אגן היקוות קטן).

יהוסף שווארץ בעל 'תבואות הארץ' כותב:

רבייתא (חולין ס א גידא דרבייתא). לפי דעתי הוא "ואדי (נחל) ראבותיא" היוצא ממחוז "פראדי" ובית ענן (עיין מקומם) ונופל לצפון "מגידל" (מגדל) בים כנרת. ורחוק מקצה הים צפונית מערבית בערך שעה אחת הכפר "ראבותיא".

גם אייזנשטיין (1971) באנציקלופדיה "אוצר ישראל" הולך בעקבות שווארץ וכותב: "רבייתא שם נהר (חולין ס, רש"י) ונמצא בוואדי ראביתא היוצא ממחוז פראדי אצל טבריה". יש לציין כי במעלה אגן ההיקוות של נחל עמוד נמצא הקיבוץ פרוד המשמר את השם הערבי של הכפר פראדי, וזה משמר את השם התלמודי פרוד (עבודה זרה לא, א). לעומתם, וואהלמאן (תרצ"ט, שלדבריו חלק חשוב בפרק זה), כותב כי את התשובה יש לחפש ברומי. בחילוף אותיות מהשם המופיע בגמרא שם הנהר יכול להיות תיברא, כשמו של הנהר טיבר, העובר ברומי ומגיע אל הים כ-35 ק"מ מערבית לרומי (חילוף אותיות מוביל גם לטבריה, אגן ההיקוות של הוואדי היוצא מפרוד).

אם נפרש את כוונת הקיסר לא כסעודה פיזית, אלא כמקום לעבודת ה', הדבר יתבהר שכן הקיסר הבטיח ליהודים אפשרות לבנות בית מקדש (ראו בראשית רבה פרשה סד י).

בימי ריב"ח גזרה מלכות רומי שיבנה המקדש ... הלכו כותים ואמרו לקיסר,

כותים: דע כי אם תיבנה העיר לא תקבל את המסים.

קיסר: כבר גזרתי שיבנה.

כותים: שלח ואמור להם שישנו את מיקומו או ישנו את מידותיו ותיראה כי

הם יחזרו בהם מרצונם לבנות מקדש.

כיוון שבאו הצוים החדשים ביקשו למרוד במלכות רומי.

מכאן נבין את הצעת רבי יהושע בן חנניה, ההולכת בעקבות אותו רעיון שעומד מאחורי הצעת רבא (אמורא, חי במחוזא אשר בבבל) בגמרא בזבחים (קטז, ב). הרי לפי הכתוב בבראשית רבה (פרשה סד י), הקיסר הבטיח לבנות את בית המקדש. בעצת הכותים מנסה

הקיסר לשנות את מיקומו ומבקש מריב"ח, שהיה מקורב למלכות ואף ביקר מספר פעמים ברומי, למצוא מקום חלופי לעבודת ה', ריב"ח בוחר במוצא הטיבר לים, אולם הבנייה לא צולחת עקב נזקי טבע.

הטרטון בעחוזא - עירו טל רבא

בסוגיה העוסקת בהקרכת שחוטי חוץ על-ידי נוכרים, הגמרא מספרת על איפרא-הורמיז, אמו של המלך שבור, ששלחה לרבא קרבן וביקשה שיקריבו לה'. לאחר שרבא בירר ומצא כי היא שלחה את הקרבן לשם שמים, הוא שלח את רב ספרא ואת רב אחא בר הונא שימצאו מקום גאוגרפי חדש שנוצר זה מקרוב, כמו שרטון במקום שהנחל יוצא לים ושם אפשר להקריב את קרבנה של איפרא-הורמיז שכן העפר הבונה את המקום עדיין לא קיבל טומאה.

איור 4.20: השינויים בקו החוף במוצא השט-אל-ערב אל המפרץ הפרסי בחמשת אלפי השנה. קו D מציג את החוף לפני 5000 שנה. קו E מציג את החוף לפני 4,000 שנה. קו F מציג את החוף לפני 2000 שנה קצת לפני ימי הגמרא.
(Cooke, 1987)

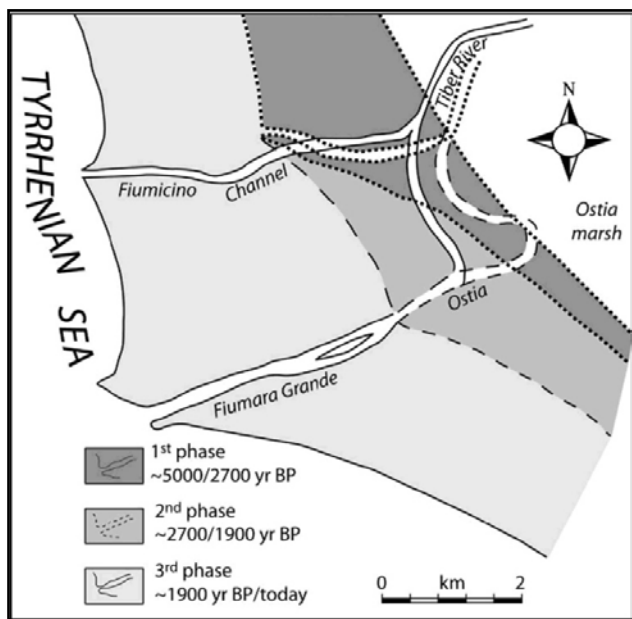
מחוזא ממוקמת רחוק מן הים (ראו מפה בתוך איזנברג ודומוביץ, תשנ"ד, עמ' 88), ולכן תמוה מדוע רבא שולח אותם לחפש שרטון ליד הים. עיון במפה פלאו-גאוגרפית המשחזרת את מיקומו של קו החוף בראש המפרץ הפרסי מראה כי קו החוף שהיה קיים לפני כ-2,000 שנה נמצא כ-250 ק"מ במעלה הנחלים כך שהעיר מחוזא קרובה מאוד לקו החוף (איור 4.20).

מהגמרא במסכת זבחים אנו לומדים כי רבא אמר לתלמידיו לקחת שני בחורים שאינם יהודים לצורך הקרכת הקרבן, מתוך כך לומדת הגמרא שמותר להורות לגוי כיצד להקריב קרבנות אך לא לעשות עבורו את עבודת ה'.

כך נבין גם את בחירת מוצא הטיבר עבור עבודת ה' על-ידי רבי יהושע בן חנניה, הוא מנחה את הקיסר איפה אפשר לבנות מקום לעבודת ה', במקום שבו יוצא הנחל לים ושבו יש סחף צעיר, וכן מקום רחב שאפשר להקהיל בו קהל גדול, שהרוחות והמים שולטים בעיצובו. מקום זה הוא שפך נהר הטיבר אל הים.

(כהערת שוליים אפשר לשאול: האם מסורת של "מקום קדוש" באזור שפך הטיבר הביאה

להקמתו, בערך באותה תקופה, של בית הכנסת העתיק ביותר באירופה? בית הכנסת שבאוסטיה נתגלה בשנת 1961 והוא ממוקם ליד קו החוף של אותה תקופה (איור 4.21). בית הכנסת הוקם במאה הראשונה, המבנה שנחפר הוא מהמאה הרביעית ונבנה על מקום בית הכנסת הקדום (לוי, תשכ"ה). שינויי קו החוף באזור מוצגים באיור, באיור נראה גם אי בתוככי הנהר שנקרא "האי הקדוש" (ISOLA SACRE) ועליו בית עלמין עתיק. האם הוא משמר איזו מסורת עתיקה?)

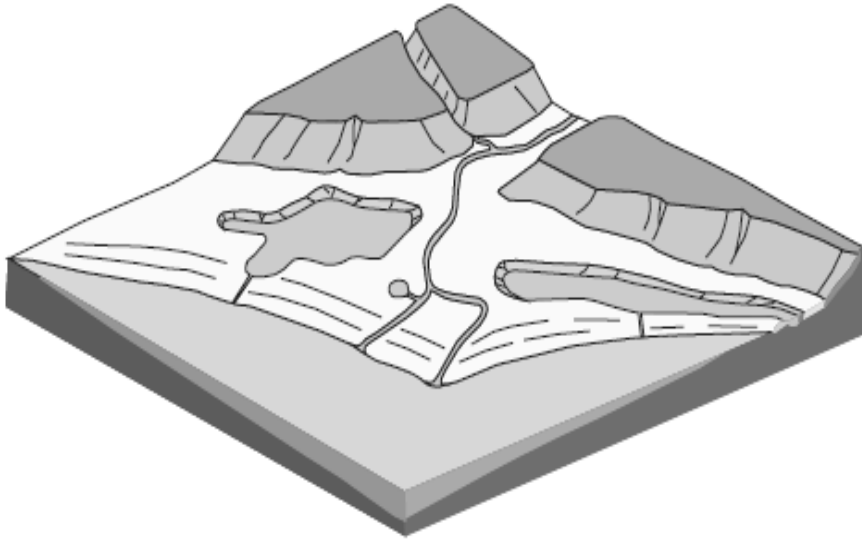
איור 4.21: השינויים בקו החוף במוצא הטיבר אל הים הטיראני בחמשת אלפי השנה. לפני כ-2,000 שנה החוף נמצא שלושה קילומטרים בערך מזרחה מקו החוף הנוכחי. ליד חוף זה נמצאו עתיקות בית הכנסת העתיק.

(Bellotti et al., 2011)

איור 4.22: תבליט המנורה שנמצאה בבית הכנסת באוסטיה. בצד אחד של המנורה שופר ובצדה השני לולב ואתרוג. צורת הבסיס של המנורה שונה מצורת הבסיס מתבליט המנורה שבשער טיטוס ברומא. (המוזיאון היהודי של רומא, ה"ת)

התהליך שבו נבנה החוף במוצא הטיבר היה כזה שבכל שלב הלך ונבנה שרטון במקביל לחוף, נוצרה לגונה ולאחר מכן הלגונה נסתמה בסחף (איור 4.23). יש להדגיש כי תנאי הסביבה בלגונה הם של גלים נמוכים ובמשך זמן רבים אין זרימת מים בלגונה ותנאי המים הם של מים עומדים (מים שאינם מהלכים).

איור 4.23: התהליך שבו נבנה החוף במוצא הטיבר היה כזה שבכל שלב הלך ונבנה שרטון במקביל לחוף, נוצרה לגונה ולאחר מכן הלגונה נתמלאה בסחף. (Praturlon, 2008)

הסבר מורפולוגי זה מתיישב יפה באגדה:

מעשה ברבי אלעזר ורבי יהושע שהיו מפרשים בים הגדול. נכנסה ספינתם למים שאינם מהלכים. אמר רבי אליעזר לרבי יהושע: לא באנו לכאן. כיון שעלו לרומי אמר להם אדריאנוס מימי אוקיינוס מה הן? (בראשית רבא פרשה יג).

אותה אגדה באופן קצת שונה מופיעה במדרש רבה מגילת קהלת, פרשה יא (גרליץ, תשס"ב):

מעשה בספינה אחת גדולה מפרשת לים הגדול.

נטלה הרוח והוליכה למקום שאין מים מהלכין.

כשראו שצרתן צרה,

אמרו: באו ונשתטפיון באיצטרכיא שלנו.

אם נמות, נמות כולנו, אם נחיה, נחיה כולנו.

האיר המקום עיניהם ונטלו גדי אחד,

וצלו אותו ותלוהו במערבה של ספינה.

באה חיה גדולה לריחו והתחילה גוררת בה,

עד שהשליכה למים המהלכין והלכו.

כיון שהגיע ונכנסו לרומי, תנון עובדא לר' אליעזר ור' יהושע

וקרון עליהון: שלח לחמך על פני המים.

הניסיון להסביר את דברי רבי יהושע בן חנניה בהצעתו לקיסר בכך שזהו מקום שעוד לא בא לעולם בזמן שנאסרה הקרבה מחוץ לבית המקדש יכול להאיר אור חדש על הוויכוח סביב ההיתר שקבע תודוס איש רומי על אכילת גדיים מקולסין בערבי פסחים (ליכט, 1996).

גם אם נקבל את המיקום המוצע על-ידי שווארץ – בקעת גינוסר, הרי גם היא נבנית על-ידי סחף צעיר. לפני כחמשת אלפים שנה, שטח הכנרת היה גדול מכפי שהוא היום והים כיסה את פני הבקעות שבצפון-מזרח ובצפון-מערב הכנרת. רעידות אדמה שהתחוללו לאורך קו השבר הסורי אפריקני גרמו למפולות ולגלישות עפר שנשטפו לכנרת, יצרו את הבקעות, בית ציידא במזרח וגינוסר במערב, והרחיקו את החוף בהדרגה, וכך הלך ונוצר קו החוף המוכר לנו כיום.

האגדות הללו הן רק דיון במקומות שהוצעו כראויים להקרבה, הדוגמאות הבאות הן במות שהוקמו בפועל.

על הדוגמאות המובאות כאן ראו בהרחבה פריש (תשע"ד).

מקדש חוניו

מקדש חוניו (מסכת מנחות קט) היה מרכז פולחן יהודי במצרים. הוא היה מבנה בצורת בית המקדש ובתוכו מזבח, שבנה חוניו בלאונטופוליס, יש אי התאמה ביחס למיקומו. לפי התלמוד הוא היה באלכסנדריה, ואילו לפי המחקר הארכאולוגי הוא היה במחוז של העיר און (הליופוליס) במצרים. המקדש התגלה בחפירות הארכאולוגיות במשלחת בראשות הארכאולוג האנגלי, פלינדרס פיטרי, שהתקיימו בשנים 1905-1906. מקדש חוניו ממוקם לפי הממצאים הארכאולוגיים בחלקה הדרומי של דלתת הנילוס. דלתא זו החלה להתפתח לקראת צורתה המוכרת לנו כיום לפני כ-7,000 שנה כאשר קצב העלייה בגובה פני הים הואט לאחר עלייה מהירה מאוד והגיע למצב הקרוב לגובה פני הים כיום לפני כ-4,000 שנה. מאז ועד לפני 100 שנה בערך (בניית סכר אסואן הנמוך בשנת 1902) בכל התקופה הזו הלכה הדלתא וגדלה. תהליך זה הוא הגורם לכך שרוב שטחי הדלתא הם בחזקת שטח גאוגרפי חדש שלא היה קיים בעבר, ולכן עונה על דרישה של קרקע בתולה.

המקדש בעיר יב

מקדש יהודי נוסף שהיה קיים בעולם העתיק הוא המקדש ביב. המקדש היה על האי אלפינטינה (איור 4.24) אשר נמצא כיום בעיר אסואן שבמצרים הדרומית. על נוכחות היהודים ביב ידוע בעיקר מפפירוסים בארמית שנשתמרו. זמן הקהילה הוא בערך המאה ה-6 לפני הספירה. על גבי האי היו מקדשים נוספים אך דווקא בחלקו הצפוני הבנוי מסחף שהצטבר נמצא המקדש היהודי. מקדש יהודי זה חרב בשנת 410 לפני הספירה.

איור 4.24: האי אלפינטינה שבנילוס.
(אוחזר מתוך Google Earth)

להלכה

המשנה במסכת מידות ג, ד:

אֶחָד אֲבָנֵי הַכֶּבֶשׂ וְאֶחָד אֲבָנֵי הַמִּזְבֵּחַ מִבְּקַעַת בֵּית כְּרֶם. וְחֹפְרִין לְמִטָּה מִהֶבְתּוּלָה, וּמְבִיאִים מִשָּׁם אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת, שְׁלֵא הוֹנֵף עֲלֵיהֶם בְּרִזָּל, שֶׁהַבְּרָזָל פּוֹסֵל בְּגִיעָה. וּבִפְגִימָה לְכָל דָּבָר. נִפְגְּמָה אַחַת מֵהֶן, הִיא פּוֹסֵלָה וְכָלֵן כְּשֵׁרוֹת.

המפרשים דנים בשאלה מה הם אבנים שלמות ומה המייחד את בקעת בית הכרם. האדמה עצמה שהקרבת יוקרב עליה נחשבת כמזבח, ולכן דרוש מזבח שלא עבד בו הדיוט – אדמה שאף אחד לא עבד בה (עבודה סתם או עבודה זרה?).

כמו שפסק הרמב"ם בהלכות בית הבחירה פרק א:

יג. המזבח, אין עושין אותו אלא בניין אבנים. וזה שנאמר בתורה "מזבח אדמה, תעשה לי" (שמות כ, כ), שיהיה מחובר באדמה -- שלא יבנוהו לא על גבי כיפין, ולא על גבי מחילות; וזה שנאמר "ואם מזבח אבנים" (שמות כ, כא) - מפי השמועה למדו שאינו רשות, אלא חובה.

ד. כל אבן שנפגמה כדי שתחגור בה הציפורן, כסכין של שחיטה - הרי זו פסולה לכבש ולמזבח, שנאמר "אבנים שלמות תבנה, את מזבח ה'" (דברים כז, ו). ומהיכן היו מביאין אבני מזבח: מן בתולת הקרקע חופרין עד שמגיעין למקום הניכר שאינו מקום עבודה ובניין ומוציאין ממנו האבנים, או מן הים הגדול, ובניין בהן.

זאת אומרת, הדרושה היא פשוט לבנות את המזבח של הגוי כשם שהיית בונה מזבח ישראלי - מקרקע בתולה. מהאגדה המתייחסת לאיפרא-הורמיז משתמע, כי התנאים הנדרשים הם: 1. שרטון; 2. עצים חדשים; 3. "נורא ממרא חדתא". כל האלמנטים שעליהם צריך להקריב הם חדשים. המקום, העצים והאש. בעוד שלגבי העצים יש המשך דיון, ישנה התעלמות גם בפוסקים מהדרושה בעניין המקום החדש והאש החדשה. מלימוד הסוגיה נראה כי לגויים מותר להעלות קרבן לה' בכל מקום. לבני ישראל אסור לעזור להם או להקריב בעבורם, אולם מותר ללמדם כיצד להקריב לה'. כדברי הרמב"ם (הלכות מעשה הקרבנות פרק יט):

והגויים מותרין להקריב עולות לה', בכל מקום - והוא, שיקריבו בבמה שיבנו. ואסור לסייען, ולעשות שליחותן - שהרי נאסר עלינו להקריב בחוץ; ומותר להורות להם, וללמדם היאך יקריבו לשם האל ברוך הוא.

לכאורה משמע, לפי זה מותר לגויים להקריב בבמות בכל מקום (ובכל זמן, גם בפני הבית) מדוע אם כן מתעקש רבא על שרטון? ולמה פרט זה לא מופיע כלל בהלכות?

ייתכן שהדרושה לשרטון דווקא היא, כפי שנרמז מפירושו של רש"י בגמרא בזבחים (קטז, ב): "דמסקא ימא שירטון - לימון בלע"ז ומתייבש ונעשה קרקע דבעינן שלא נשתמש הדיוט במזבח".

במשנה לא מוזכר עניין הים כלל, אולם הרמב"ם מביא אותו ביחד עם ההלכה הנשנית במשנה, נראה כי הרמב"ם "הוסיף" את עניין הים בעקבות הגמרא בזבחים ועל בסיס הבנייה של מקדש חוניו.

קרקע בתולה בהר הפוריה

התייחסות לחיפוש אחר "קרקע בתולה שלא נזדהמה בעבודת אלילים" אנו מוצאים גם אצל הרב קורמן (תשס"ב). (קטע זה מובא למרות התנגדות מוחלטת לגאולוגיה המובאת בו, אין לו כל בסיס גאולוגי, אך הטיעון בקטע השני הוא החשוב לנושא שבו אנו עוסקים):

ידוע הכלל, שכשהקב"ה עושה נסים, הוא עושה אותם בדרך הטבע, על-פי הטבע שנקבע בששת ימי בראשית. היום אנו יודעים כי הר נוצר באופן פתאומי, כתוצאה מהתפרצות וולקאנית. כאשר אברהם אבינו הלך לעקוד את יצחק, הר המוריה טרם היה, כי המקום היה עדיין עמק. לכן אמר הקב"ה, שילך אל ארץ מוריה. לאחר יציאתו לדרך אירעה שם התפרצות וולקנית. מהתפרצויות כאלה נפלטת לבה,

אבנים, מים חמים ועוד. כך נוצר הנהר שלא אפשר לאברהם אבינו להמשיך בדרכו ונאלץ להמתין 3 ימים עד שהתפרצות הוולקנית נרגעה.

הפעילות הוולקנית נמשכה במקום זה עד לימי דוד המלך. מאחר ש"כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נישאה ועץ רענן, דע שיש שם עבודה זרה" (ירושלמי עבודה זרה פג, מה). היה הכרח למצוא לבית המקדש מקום נקי מפעילות אלילית קדומה. ורק בדרך של מציאות גאולוגית חדשה ניתן היה להגיע לכך. וגם במקום זה דוד המלך ברצונו להכין את היסודות לבית המקדש, נאלץ היה לחפור לעומק רב עד שהגיע בודאות ל"קרקע בתולה" (מדרש שמואל כו; ראו שו"ת "חתם סופר" יו"ד, סי' רלג בשם רבו ר' נתן אדלר).

את דברי "החתם סופר" אביא כלשונם שכן הם מדגישים מאוד את החיפוש אחר המקום "הבתול" שלא היה מקום לעבודה זרה:

ואגב אשמיעהו מה ששמעתי מפה קדוש מ"ו החסיד שבכהונה מו"ה נתן אדלר זצ"ל במ"ש תוספו' בע"ז פר"י במתני', כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נשאה בידוע שיש שם עבודה זרה. וכ' תוס' בשם ירושלמי, דמקדש היכן נבנה למ"ד שנעבד במחובר לגבוה ותי' בירושלמי עפ"י נביא נבנה שם. ופי' מורי זצ"ל הנ"ל עפ"י מדרש "וירא את המקום מרחוק" שראה אותו מקום עמק ולא הר, והתפלל ואמר אין כבודו של מלך לשכון בעמק, ונעשה באותו היום הר "אשר יאמר היום בהר ה' יראה" והשתא י"ל דכל ההרים שהעמידו עליהם עבודה זרה ושעבדם קודם שהחזיק אברהם אבינו עליו השלום בארץ אותם נאסרו לגבוה, אך הר המורי' שהי' עמק ולא העמידו עליהם עבודה זרה שם לעבדו, עד אחר שנעשה הר ע"י תפלתו של אברהם אבינו עליו השלום, ואז כבר ניתן לו הארץ ואין האדם אוסר דבר שאינו שלו, והנה ידע דוד המלך עליו השלום שאין לך הר גבוה וכו' ואי אפשר לבנות בית המקדש בהר ואין כבודו של מלך לשכון בעמק היינו מקום ועל כן אמר אם אתן שנת לעיני וגו' עד אמצא מקום לד' ויהיה משכנות לאביר יעקב שלזה צריך הר ולא מקום ולזה צריך נביא שגילה להם שזה ההר הי' מקום בתחלה ונעשה הר אח"כ אלו דבריו ז"ל ודפח"ח.

סיכום

פרק זה הציג מקרים שבהם מפנים חכמי התלמוד את השואלים אל "מקום" שבו אפשר לכאורה להקריב קרבנות לעבודת ה'. בשני המקרים המובאים מגלה ניתוח פלאו-גאוגרפי של האזור כי המקום המוצע הוא מקום שנוצר על-ידי השקעת סחף במוצא נחל אל הים ולכן הוא "מקום" חדש שלא היה קיים בזמן שהוקם המקדש ונאסרה עבודה מחוץ למקדש. גם שני המקדשים הנוספים המוזכרים, והם המקדשים היהודים במצרים מקדש חונוי ומקדש יב הוקמו ב"מקום" שניתוח פלאו-גאוגרפי מראה כי הוא מקום שנוצר על-ידי סחף, דלתת הנילוס במקדש חונוי, וסחף שהצטבר במורד האי אלפנטינה שבנילוס.

ההתייחסות אל אזורי הסחף הנבנה בים כקרקע בתולה יכול גם להסביר את "התוספת"

שהוסיף הרמב"ם למשנה במסכת מידות כאשר בנוסף לקרקע בתולה המוזכרת במשנה כתב גם או מן הים הגדול.

אזורי הסחף הנבנים בים כקרקע בתולה לאחר המבול אינם בחזקת טמאים בטומאת ארץ העמים שכן לא היו קיים כאשר מתי עולם התפזרו בעולם בזמן המבול. התוספות (נזיר נד, ב) מביאים את הטעם, מפני מתי המבול או מפני רוב ישראל שנהרגו בחוץ לארץ.

לבית המקדש שני פנים – בית המקדש ובית הבחירה (ראו וינטרוב, 2007). בתור בית המקדש הוא המקום שבני ישראל קידשו לעבודת ה'. בתור בית הבחירה הוא המקום שה' בחר בו לשכן שמו שם. הקדושה שבני ישראל יצרו ניתנת למחלוקת – האם קדושה לזמנה או לעתיד לבוא. הבחירה הנה נצחית. ה' בחר במקום מסוים והוא לא ישתנה. ולכן גם למי שאומר שקדושה שנייה לא קידשה לעתיד לבוא, עדיין אסור להקריב בבמות לרוב מוחלט של הדעות. לעומת זאת הקדושה ייתכן שפקעה. אולם גם לקדושה ישנם שני פנים. היא קידשה את המקום עצמו, ובנוסף אסרה את כל שאר המקומות. אפשר לומר שגם כאשר הקדושה פקעה, עדיין שאר המקומות נותרו באיסורם. אולם האיסור לא חל על מקומות שלא היו קיימים בשעה שהמקדש היה קיים. מקומות אלה גם לא נטמאו טומאת ארץ העמים ואין בה חשש של טומאת "קבר התהום". לגישה זו לא מצאתי ראשונים או פסיקות הלכה כמות. אולם גישה כזו, יכולה להוות אולי את הבסיס למקדשים כגון מקדש חוניו, מקדש יב שכן שם אין את עניין הגוי המותר בבמות.

מקורות

איזנברג, י' ודומוביץ, ע' (תשנ"ד). **תורה מסיני** (מהדורה חמישית מורחבת). ירושלים: השכל.

אייזנשטיין, י"ד (1971). **אוצר ישראל: אנציקלופדיה לכל מקצועות תורת ישראל, ספרותו ודברי ימיו**. ירושלים: שילה.

בן שלמה, ה' (תשס"ט). אבנים שלמות הן אבנים חלקות. **מעלין בקודש, יח**, 187-197. גרליץ, ז' (מהדירה). (תשס"ב). **מדרש רבה: מגילת קהלת** (מהדורת אינטרנט). אוהור

מתוך <http://www.daat.ac.il/daat/toshba/kohelet/shaar-2.htm>

וואהלמאן, מ' (תרצ"ט). **חקרי הארץ**. תל-אביב: א.י. שיבל.

וינטרוב, ב' (2007, 27 באפריל). **בית הבחירה ובית המקדש**. אוהור מתוך

<http://www.kipa.co.il/jew/9/19962.html>

לוי, ל' (תשכ"ה). בתי הכנסת באיטליה. **מחניים, צה**, 134-143.

ליכט, ח' (1996). תודוס איש רומי ואכילת טלאים מקולסים בליל הפסח. **טורא**, 4, 106-89.

המוזיאון היהודי של רומא (ח"ת). **תבליט המנורה מבית הכנסת באוסטיה**. אוהזר מתוך http://he.danielventura.wikia.com/wiki/בית_הכנסת_העתיק_באוסטיה

פרידמן, י' (תשס"ט). אבנים שלמות לבניין המזבח. **מעלין בקודש**, יח, 13-21.
פריש, א' (תשע"ד). מקדשים יהודיים במצרים: עיון בשאלת בית-הבכירה. **שאנן**, יט, 61-75.

קורמן, א' (תשס"ב). **פענות פרשיות**. תל-אביב: יורשי אברהם קורמן.
קליין, מ' (תשע"ד). "משמני הארץ" זו איטליה של יוון – היבט פלאו-גאוגרפי. **שאנן**, יט, 41-45.

שווארץ, י' (תר"ס). **ספר תבואות הארץ**. ירושלים: אברהם משה לונץ. אוהזר מתוך <http://www.tevuot.org/aretz/index.html>

Bellotti, P., Calderoni, G., Di Rita, F., D'Orefice, M., D'Amico, C., Esu, D., . . . Valeri, P. (2011). The Tiber river delta plain (central Italy): Coastal evolution and implications for the ancient Ostia Roman settlement. *The Holocene*, 21, 1105-1116. Retrieved from <http://www.digiter.it/geoarcheologia/?s=Bellotti+et+al.%2C+2011%2C+&searchsubmit=>

Cooke, G. A. (1987). Reconstruction of the Holocene coastline of Mesopotamia. *Geoarchaeology*, 2(1), 15-28.

Praturlon, A. (2008). The old and the recent Tiber Delta (Fiumicino and Ostia, the beach and harbour of Rome). *Memorie Descrittive della carta Geologica d'Italia*, 80, 221-235. Retrieved from <http://www.ostia-antica.org/intro.htm>